

ΥΛΕ – ОПШТИ ФИЛОЗОФСКИ КОНТЕКСТИ¹

Јасмина Поповска

(Abstract)

Faced with the task to articulate an abstract concept that had no terminological equivalent in the Ancient Greek language before, Aristotle chose one already existent concrete word – ὕλη, and gave it a new abstract meaning. This novelty brought various theoretical confusions and interpretations, which entailed serious issues in its proper translation.

This article will make brief overview of the most characteristic meanings of the concept ὕλη in the works of Aristotle in order to establish philosophical background for a proper philological analysis. The article will highlight several main points of the content of this concept: the nature of its existence, the possibility of its knowledge, the nature of πρώτη ὕλη, ὕλη as a cause, ὕλη as potentiality, the nature of hylomorphism, ὕλη as a hypothetical necessity, and ὕλη as a principle of individuation.

Со систематскиот развој на античката филозофска мисла, особено после Платон, античката филозофска терминологија била ставена пред исклучително тешка задача – новите концепти да добијат свој термилошки соодветник. Во поголем дел од случа-

¹ Овој краток осврт на филозофските контексти на терминот ὕλη е произлезен како резултат од дискусијата на работилницата на тема: „Терминот ὕλη во контекст на Аристотеловата филозофија – преводни предизвици, дилеми, решенија“, одржана на 16 март 2016 година на Филозофскиот факултет – Скопје, во организација на Здружението на класични филолози на Македонија „Антика“ и Филозофското друштво на Македонија.

ите, наместо вештачки да се додаваат нови технички термини, одредени зборови, често со митолошка и предфилозофска употреба, добиле нови значења, како на пример, ἔρως, εἶδος и φύσις. Некои други, пак, почнале да се употребуваат во радикално нови контексти. Покрај терминот στοιχεῖον, ваквата судбина ја споделува и терминот ὕλη.

Поради новата апстрактна содржина која била придодавана на овие термини, често новите контексти воведуваат мисловна конфузија во разбирањето на филозофските места на кои биле употребени. Сè поголемата временска дистанца од првобитната употреба на овие концепти уште повеќе ја продлабочува оваа конфузија, како поради тоа што денес овие концепти ги читаме од еден поинаков светоглед, така и поради тоа што низ времето врз нив биле наталожувани нови и нови значења кои влијаат врз нивното изворно разбирање.

Кога станува збор за филозофската употреба на терминот ὕλη, може со сигурност да се каже дека е целосно аристотеловски концепт. Кај претсократовците во нивната обработка на φύσις не постои концепт за ὕλη. Како и за претсократовците, така и за Аристотел особено значајна е обработката на φύσις, но без ὕλη тој не би можел да го потенцира она што за него е фундаментално за φύσις, имено κίνησις. Старогрчкото значење на терминот ὕλη како „шума“, „грмушки“, „дрвја“, итн., во Аристотеловата филозофија се напушта и терминот добива сосема апстрактно значење, случај кој во историјата на филозофијата не може често да се посведочи.

Развивајќи го овој концепт, Аристотел воведува сложени дистинкции низ други исто толку апстрактни концепти. Како контрапункт на ὕλη го воведува концептот μορφή (или εἶδος), а во корелација на овој метафизички пар го воспоставува и парот δύναμις/ἐνέργεια.

Во однос на смислата на терминот, често се прави паралелата со еден концепт кој е изграден непосредно пред Аристотеловиот концепт за ὕλη, а тоа е Платоновото учење за χώρα. Платон го поставува концептот за неделивата примателка, која е без својства, која е неуништулива и која се спознава индиректно. Според Платон, „таа по својата суштина е подложна на секакво вообликување: таа добива различни обличја поттикнува на движење од нештата што влегуваат

во неа, па оттаму се јавува час како едно, час како друго нешто². Иако оваа паралела е многу блиска, сепак, не може да се каже дека станува збор за идентични концепти. Примателката кај Платон не претставува супстратум како кај Аристотел, а и ѓлџ не претставува некаква кутија или место кое кај Платон има посебна космолошка функција.

Во македонската филозофска литература најчестиот превод на ѓлџ е „материја“, директна транслитерација на латинскиот превод на овој старогрчки термин – „mater“. Латинската јазична филозофска средина во најголема мера го третираше од филозофски аспект, па затоа и најчесто се обработува преку средновековната филозофија. За оваа прилика преопширна би била дискусијата за слоевите смисла кои средновековната филозофија ги наталожила врз овој концепт, но само ќе посочиме дека при неговата интерпретација мора да се внимава на овие додавки. Сепак, големо е влијанието на оваа традиција и понекогаш поради некористењето на ова преводно решение може да настанат недоразбирања во академската научна комуникација. Во македонскиот јазик покрај „материја“, поретка е употребата на „граѓа“³, „градиво“⁴, „плот“⁵.

Во овој текст нема да навлегуваме во анализа зошто Аристотел се одлучил да го одбере овој, сосема конкретен, термин за да означи еден сосема апстрактен концепт, туку ќе се обидеме да ги извлечеме основните филозофски карактеристики што Аристотел му ги додава во различни наврати во неговите дела. Издвоените значења кои се наведени во продолжение не претставуваат конечна листа на значењата во сите контексти во кои се јавува овој термин кај Аристотел, туку само најкарактеристичните. За да се стави акцент на

² Платон, *Тимај*, Прев. Витомир Митевски, Скопје: Аз-Буки, 2005, 50с, 47.

³ На пример, покрај „материја“, „граѓа“ се употребува кај Јонче Јосифовски, *Филозофија* (учебник за IV година), Скопје: Просветно дело, 2002; „граѓа“ и „материјал“ кај Стефан Сидовски, Кирил Темков, *Филозофија* (учебник за IV година), Скопје: Просветно дело, 2005.

⁴ На пример кај Аристотел, *Избор*, Прев. Витомир Митевски, Скопје/Мелбурн: Магица македонска, 1998; Аристотел, *Меџафисика*, Прев. Јеродјакон Виктор Метафраст, Скопје: Табахон, 2013.

⁵ На пример кај Аристотел, *За душиаџа*, Прев. Маргарита Бузалковска-Алексовска, Скопје: Магор, 2006; Аристотел, *За создавањето и уништувањето*, Прев. Елена Џукеска, Скопје: Профундум, 2007.

смыслата на терминот, а не на интерпретативните преференции во преводниот избор, во продолжение, каде што ќе биде изводливо, ќе биде користен оригиналниот старогрчки термин – ὄλη.

1. “ὄλη само по себе нема одредено постоење. “ὄλη не е дел од категориите, кои ја имаат можноста да се предидираат. На ὄλη не може ништо да му се припише, не е дури ниту негација. (*Met.* 1029a).

2. “ὄλη ги нема корените во директно восприемливата реалност. Изведувачето на ὄλη не е директно, туку по аналогија, односно преку анализа на промената (*Phys.* I, 190b-191a). “ὄλη е она што лежи во основата (ὑποκειμένον) на движењето (*Phys.* I, 192a), она што поприма нова форма. Како што има повеќе видови промена, така има и повеќе видови ὄλη кое служи како ὑποκειμένον на овие промени. Постои ὄλη поврзано со промена на место, ὄλη на настанувањето и нестанувањето, ὄλη на супстанцијалната и квалитативната промена, интелигибилно/ноетичко ὄλη.

Интелигибилното ὄλη функционира различно од ὄλη во физичкиот свет. Во една смисла означува „екстензија-протегање“ на геометриските објекти. Во друга смисла, ὄλη го претставува родот во дефиницијата, односно тоа е потенцијалност на видот што се дефинира, додека формата е *differentia specifica* што го актуализира ὄλη како род.

3. “ὄλη не е достапно за познанието (*Met.* 1036a6). Чистото ὄλη не може да се спознае. Она што самото нема интринсични својства, иако е фундаменталниот носител на сите својства во потенција, не може да биде спознаено. Само она што е на некаков начин одредено може да биде предмет на нашето познание. Ниту сетилата, ниту умот немаат капацитет да спознаат нешто што само по себе не поседува својства. За него можеме да зборуваме само теориски. Може да се спознаат само стварите во чија основа лежи ὄλη. Тие никогаш не се чисто ὄλη, туку комплекси од ὄλη и од форма. “ὄλη, односно она на стварта, е зависно во однос на спознавањето од формата, односно *ἴσθη* на стварта. “ὄλη може да се запознае или преку сетилата (како бронза, дрво, или секако ὄλη што може да се движи) или преку разумот (математичките ентитети).

4. Прώτη ὕλη, *materia prima*. Прώτη ὕλη е чистото, неоформено ὕλη кое е апсолутна потенција, односно е целосно недетерминиран супстратум. Тоа само по себе не постои, не е по себе и во себе од ниту еден вид. Прώτη ὕλη не е некаква, на пример, големина само затоа што тоа *може* да биде поголемо или помало, иако не значи дека постои време во кое тоа не е некаква големина.

Прώτη ὕλη е изведен концепт, со оглед на тоа што не може да се спознае, ниту пак, може да му се припише каков било квалитет. До него се доаѓа имајќи ја предвид градацијата на супстанциите во однос на нивната поголема или помала оформеност (*Met.* 1044a, 1049a), но и поради одбегнување на процесот *regressus ad infinitum* при оваа градација, односно регресија.

Првото, необликувано ὕλη, стои во спротивност на второто ὕλη кое претставува веќе оформено ὕλη, состојба во која се наоѓаат сите поединечни ствари како први супстанции. Но, ова не имплицира дека постои еден ист конституент што подлежи на сите супстанцијални промени кој ги дистрибуира истите својства во секоја промена. Тоа претставува само подлога која во себе ги содржи можностите за создавање на промените. Така, постои исто ὕλη за сите природни контрарности, топлото и ладното, сувото и влажното, но неговата природа е различна од сите тие квалитети во чија основа лежи.

Прώτη ὕλη е бесконечно затоа што доколку би можело да се создаде или уништи би требало да постои некое друго ὕλη кое би било во основата на тие промени. Исто така, тоа е и сеприсутно, како основа на стихиите и како основа на секое движење.

На одредени места (*Met.* 1014b, 1015) Аристотел прώτη ὕλη го изедначува со природата затоа што таа е способна да го прими начелото на движењето кое е иманентно на сите природни суштества.

5. “Ὑλη како причина. Во првата книга на *Μετὰφυσικα* Аристотел се занимава со природата на причините, односно објаснувањата⁶, на

⁶ Смеслата на терминот „причина“ во аристотеловски контекст не соодветствува на вообичаената смисла на тој термин во современите јазици. Посоодветно е да се зборува за четири објаснувања, отколку за четири причини. Во англисаксонската филозофска литература често се игра со зборовите *cause-because* (*four causes-four becauses*).

битието, за разлика од *Καίθεζοριι*, каде се занимава со прашањето за опишувањето на битието. Аристотел заклучува дека постојат четири причини (веќе наведени во *Phys.* II. 3) – материјална, формална, дејствена и целесообразна со кои се објаснува битието. Со материјалната (ὕλη) причина се објаснува супстратумот од кој една ствар настанува. Материјалната причина, на пример на бронзата, е граѓата од која настанува статуата. Материјалната причина, како и формалната, е иманентна причина.

Υλη како причина може да претставува интринсичен принцип на некој одреден ентитет. На пример, може да се зборува за некоја специфична промена (ὕλη на оваа промена), или специфична предикација (ὕλη на оваа предикација) или специфично објаснување (ὕλη – причината на ова конкретно објаснување). Но тоа не означува конкретен ентитет, туку интринсичен принцип на тој ентитет.

6. Υλη како потенција (δύναμις). Парот ὕλη/форма, Аристотел го поврзува со парот потенцијалност/актуалност (δύναμις/ἐνέργεια). Како што чистата форма (неподвижниот двигател) е чиста актуалност, без воопшто да содржи ὕλη, така чистото ὕλη е чиста потенција, без воопшто да содржи форма. Тоа е извор на потенција, способност да поприими каква било форма. Тоа подразбира дека чистото ὕλη е целосно отсуство на суштински својства. Сепак, ὕλη постои како потенцијалност само затоа што може да оди кон својата форма (*Met.* 1050a). Едно парче бронза има потенција да стане статуа, иако сè уште не е статуа. Во однос на статуата, бронзата е ὕλη затоа што е δύναμις на движењето за нејзиното настанување. Дури и статуата да е завршена, бронзата останува да ја претставува потенцијалноста на статуата, иако не како потенцијалност да стане нешто друго. Со тоа бронзата ја постигнува својата целосна актуализација, ἐντελέχεια на статуа.

7. Хиломорфизам. Υλη секогаш влегува во состав на супстанцијата заедно со формата. Аристотел ги претставува ὕλη и формата како два спротивставени концепти, различни причини, од кои е составена секоја ствар, но како неопходни принципи за постоењето на таа ствар. Υλη не може да биде апсолутно апстрахирано од неколку

конкретни мигови на промената и да биде споредено со формата. Кога нешто настанува, секогаш настанува како сложен ентитет од две компоненти – ѓлџ и форма. Да се постои значи да се биде ѓлџ во одредена форма, да се биде нешто од одреден вид. Конечното ѓлџ и формата се една иста ствар, сфатени како можност и стварноста на една ствар, како придвижувачки сили чие заемно дејство предизвикува една ствар да биде таа конкретна ствар.

Првобитно, хиломорфизмот бил формулиран со цел Аристотел да се справи со различни теориски тешкотии поврзани со промената (*Phys.* I, 7, 8). Како резултат од анализите на промената Аристотел заклучува дека секоја промена во себе содржи два фактора: нешто што останува и нешто што се добива или се губи во рамки на една категорија. Она што останува е ѓлџ, а она што се добива или губи е формата. Така, кога Сократ сфаќа дека знае оти ништо не знае кај него се случува квалитативна промена. Нешто останува да постои, имено Сократ, а она што е добиено е знаењето дека ништо не знае. Промената се случува во рамки на категоријата квалитет. Оваа прилично симплифицирана дефиниција на хиломорфизмот, Аристотел понатаму ја усложнува поврзувајќи ја со други филозофски категории.

Душата и телото кај човекот Аристотел ги наведува како специфичен случај на форма и ѓлџ (*De An.* 412a, 414a), како и уставот и граѓаните кои претставуваат форма и ѓлџ на полисот (*Pol.* 1276b).

8. “Ѓлџ како хипотетичка нужност. Според Аристотел, одредени соодветни материјални процеси се нужни за остварувањето на одредена цел. Во *Физика* II, 9 ѓлџ се дефинира како хипотетичка нужност, имено, како нужност во релација со некаква цел како нејзина претпоставка (хипотеза). Аристотел ја користи материјалната причина да објасни одредени природни процеси и нужноста која таа ја носи за нивната актуализација. Материјалната причина за растењето на острите заби напред и широките катници во заднината на устата не е единствена причина за нивното постоење, но нивното создавање нема да се случи доколку не се случат соодветните материјални процеси. Аристотел вели дека „нужното“ е содржано во ѓлџ, а она „поради што“ една ствар е таква е содржано во формата.

Она „поради што“ една пила е таква не може да настане доколку пи-лата не е железна (*Phys.* 200a).

Сепак, ѓлџ не е безусловна нужност, имено, во голема мера мате-ријалните процеси зависат од целта кон која тоа е насочено.

9. ‘Ўлџ како принцип на индивидуација. Формата е неделива и конституира едно нешто во однос на определен вид или род. Инди-видуалните нешта, пак, во рамки на видовите, нумерички се разли-куваат преку нивното ѓлџ. Сократ и Калија се исти по форма (она според кое тие се човек, а тоа е неделиво), а различни според нивно-то ѓлџ (*Met.* 1034a). Разликите во својствата на две ствари не го сочи-нуваат принципот според кој тие две ствари се посебни индивидуи, туку тоа што тие имаат различно ѓлџ.

Во литературата постои несогласување околу тоа дали ѓлџ или формата е носител на овој принцип со оглед на тоа што на одредени места во неговите дела Аристотел остава простор и за двете интер-претации. Позната е дебатата меѓу Лукашиевич (*Łukasiewicz*), Енс-комб (*Anscombe*) и Попер (*Popper*)⁷ во однос на ова прашање.

* * *

Со истакнувањето на најкарактеристичните значења на концеп-тот ѓлџ (природата на постоењето на ѓлџ, можноста за негово позна-ние, природата на прџтџ ѓлџ, ѓлџ како причина, ѓлџ како потенција, природата на хиломорфизмот, ѓлџ како хипотетичка нужност и ѓлџ како принцип на индивидуација) се прави напор уште еднаш да му се пристапи и да се разјасни еден концепт кој сѐ уште претставува интерпретациски предизвик. При употребата на еден антички кон-цепт секогаш постојат опасностите да се западне во антикваризам или анахронизам. Затоа постојаното препрочитување на изворните контексти во кои се појавуваат одредени термини, особено во јазич-ни средини во кои систематски не се спровела темелна дискусија за одредени филозофски концепти, како што е македонската, може да отвори нови перспективи во нивното разбирање, токму поради

⁷ Види: G.E.M. Anscombe, J. Łukasiewicz, K. Popper, ‘Symposium: The Principle of Individuation,’ *Proceedings of the Aristotelian Society*, Suppl. Vol. 27 (1953) : 69-120.

концептуалната платформа која ја нуди тој јазик, а чии потенцијали не се доволно истражени.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Anscombe, G.E.M., J. Lukasiewicz, K. Popper. 'Symposium: The Principle of Individuation,' *Proceedings of the Aristotelian Society*. Suppl. Vol. 27 (1953) : 69-120.

Aristotel. *Fizika*. Prev. Tomislav Ladan. Zagreb: SNL, 1987.

Аристотел. *Избор*. Прев. Витомир Митевски, Скопје/Мелбурн: Матица македонска, 1998.

Аристотел. *Меџафусика*. Прев. Јеродјакон Виктор Метафраст, Скопје: Табахон, 2013.

Aristotel. *Metafizika*. Prev. Branko V. Gavela. Beograd: Kultura, 1971.

Аристотел. *Полиџика*. Прев. Маргарита Бузалковска-Алексова, Елена Џукеска. Скопје: Слово, 2006.

Аристотел. *За душаџа*. Прев. Маргарита Бузалковска-Алексовска, Скопје: Магор, 2006.

Аристотел. *За создавањеџо и униџувањеџо*. Прев. Елена Џукеска, Скопје: Профундум, 2007.

Јосифовски, Јонче. *Филозофија* (учебник за IV година). Скопје: Просветно дело, 2002.

Платон. *Тимај*. Прев. Витомир Митевски, Скопје: Аз-Буки, 2005.

Сидовски, Стефан, Кирил Темков. *Филозофија* (учебник за IV година). Скопје: Просветно дело, 2005.

